

ਪ੍ਰਦਿਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

੧੬ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਅਮਰ ਖਾਲਸਾ

ਕ੍ਰਿਤ

ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ -

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ,
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਭੇਟਾ 25 ਪੈਸੇ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :
 ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ,
 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

ਜਨਵਰੀ ੧੯੫੩	੧੦੦੦
ਸਤੰਬਰ ੧੯੫੩	੫੦੦੦
ਮਾਰਚ ੧੯੬੪	੧੦੦੦੦

ਛਾਪਣ ਵਾਲੇ :
 ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, (ਰਾਮਸਰ ਹੋਮ
 ਪ੍ਰਿੰਟਰ-ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਮਿਤੀ
 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

੧ ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ ॥

ਸਿੱਖੀ ਸਿਰ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੀ ਨਹੀਂ

ਅਮਰ ਖਾਲਸਾ

ਅਬਵਾ

ਸਿੱਖੀ ਸਿੱਦਕ

- ਦੇ -

* ਚਮਤਕਾਰੇ *

* ਕ੍ਰਿਤ *

ਸ਼: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ

ਇਸ ਵਿਚ

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪੁਰ ਦਸਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ
ਕਿ ਕੋਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਖ, ਗੁਰੂ
ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਿਦਕ ਨਿਭਾਣ
ਲਈ ਦਰੇਗ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ।

-ਪ੍ਰਕਾਸ਼-

ਸਕੱਤ੍ਰੂ, ਸ਼੍ਰੋਂ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਭੁਮਿਕਾ

ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਪਿਰਿਟ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੋਹੜੇ ਆਦਮੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਕਹਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਪਿਰਿਟ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਿਖ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਰਤਾ ਵੀ ਝੂਠ ਨਹੀਂ । ਸਿਖਾਂ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਣਾ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ, ਸਿਖ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਪਿਰਿਟ ਹੋਵੇ । ਕੇਵਲ ਐਸਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਪਿਰਿਟ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਯਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮਾਂ ਲਈ ਇਕ ਚਾਨਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦਾ ਅੱਗਾ ਪਿੱਛਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੌਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਕੌਮ ਮੁਰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਪਿੱਛਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੈ, ਉਹ ਕੌਮ ਸਦਾ ਜੀਉਂਦੀ ਤੇ ਨਾਮ ਵਾਲੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਸਿਖ ਕੌਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਈ ਕਰਤੇਵ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ । ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਉਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਕੀ ਸਪਿਰਿਟ ਹੈ, ਜਦ ਸਿਖ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਲਈ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਹਨ । ਜਦ ਆਪੇ ਵਿਚ ਸੰਮਤੀ ਭੇਦ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਸਿਖ ਕੀ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮ ਦਿਲ ਤੇ ਨਰਮ

ਦਿਲ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੀਕ ਅੱਡੇ ਅੱਡੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਿਥੇ
ਆ ਕੇ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ
ਉਤਰ ਕੇਵਲ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਸੰਮਤੀ ਯਾ ਆਪ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਕੁਝ ਅਰਥ
ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ। ਜੋ ਸੰਮਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ
ਠੀਕ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਮੁੜ ਮੁੜ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਰਾਇਆ
ਕਤਾਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੰਮ ਕੋਈ ਕੰਮ ਪਿਛੇ ਕਰ ਚੁਕੀ ਹੈ ਉਹ
ਹੀ ਉਹ ਅਗੇ ਨੂੰ ਕਰੇਗੀ। ਅਸਾਂ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ,
ਨੂੰ ਉਤੇ ਦਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ, ਪਿਛੇ ਕੀ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਸੀ;
ਜੋ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਉਹੋ ਉਤਰ
ਹਣ ਦੇਣਗੇ ਤੇ ਉਹੋ ਉਤਰ ਅੱਗੋਂ ਨੂੰ ਦੇਣਗੇ। ਗਧੇ ਨੇ
ਕਦੇ ਗਊ ਨਹੀਂ ਬਣਲਾ ਤੇ ਗਊ ਨੇ ਕਏ ਗਧਾ ਨਹੀਂ
ਬਣਨਾ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਦਿ ॥

ਮੁਸੀਬਤ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਈ ਕਰਤੋਵੇ

ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜਨਮ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਸੀ,
ਇਸ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਕਦੇ ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਘਬਰਾਇਆ,
ਸਮੇਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,
ਸਮਾਂ ਕਦੇ ਖੜੋਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸੀਬਤ
ਕਦੇ ਖੜੋਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ, ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਰਦੀ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਸਿਆਣੇ ਦਾ ਕਬਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੁਸੀਬਤ
ਨਾਲ ਮਖੌਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਅਸਰ ਘਟ ਜਾਂਦਾ
ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖਿਆ,
ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਰੱਜ ਕੇ ਮਖੌਲ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ
ਖਾਲਸੇ ਉਤੇ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਰਤਾ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ।
ਮੁਸੀਬਤ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਲੰਗਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਖਾਲਸੇ
ਨੇ ਲੰਗਰ ਮਸਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮੁਸੀਬਤ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਪਾਸੋਂ
ਬਦਾਮ ਖੋਹਕੇ ਮੁੱਠ ਮੁੱਠ ਛੋਲੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੇ, ਖਾਲਸੇ ਨੇ
ਉਸੇ ਨੂੰ ਬਦਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਸਮੇਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸਭ

3.

ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਦਿਤੇ, ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਆ; ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਇਆ। ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖਕੇ, ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਉਣਾ ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਲੈ, ਅਸਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਦਾਰੂ ਜੈਕਾਰਾ ਹੈ, ਇਹ ਭੇਤ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਜੰਗਾਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਲੱਭਾ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਪਰਤਿਆ ਕੇ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜੇਕਰ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹੁ ਕੇ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਅਸਰ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆਇਆ, ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਹੁਲਾਰਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੀਕ ਦਾ ਸਭ ਇਲਾਕਾ ਸਾਂਭ ਲਿਆ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਭ ਸੈਨਾ ਦੱਖਣ ਵਲ ਜਮ੍ਹਾ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਜਮੇਰ ਜਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਹੋਈਆਂ ਅਣ-ਹੋਈਆਂ ਸੌ ਸੌ ਗੱਲਾਂ ਕਹੀਆਂ। ਸੌ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਘੇਰ ਲਿਆ।

ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰ ਵਲ 5.

ਆਇਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਠੀ ਕੇਸ ਅਤੇ ਦਾਹੜਾ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਦਾਹੜਾ ਕੇਸ ਵੈਖੋ, ਮਾਰ ਦੋਵੋ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਣ੍ਹਪ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹੀ ਦਾਹੜੀ ਅਤੇ ਕੇਸ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਭਥਿਂ ਨੇ ਮੁਨਵਾ ਦਿਤੇ ।

ਛੋਟੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਚੜ੍ਹੁ ਮਚੀ । ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਅਸਿਖ ਭੀ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਜੋ ਜੋ ਚੁਰੋਸਤਾ ਸੀ, ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਿਖ ਕੇਸਾਂ ਨਾਲ ਬੱਧੇ ਹੋਏ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਓਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਜੋਬਨ ਉਤੇ ਸੀ । ਲੱਖਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਬਿਆਸਾ ਤੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਏ ਸਨ, ਸੋ ਏਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਚੇ ਸਿਖੀ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਦਿਤਾ ।

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿਖਾਂ ਉਤੇ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਮੁਸੀਬਤ ਸੀ । ਜਦ ਬੰਦੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਣ-ਪੁੱਛੇ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ ਪਰਖ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿਚ ਕੈਮ ਨੂੰ ਚਰਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਕਚੇ ਪਿਲੇ ਧੂਆਂ ਬਣ ਉਡ ਗਏ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਖਾਲਸ ਕੁੰਦਨ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਕੀ ਜਾਣੀਏ ਇਹ ਮੁਸੀਬਤ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚੋਂ ਖੋਟ ਕਢਣ ਦੀ ਇਕ ਕਰਤਾਰੀ ਕਾਰ ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੋਟ ਕਢ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਵਿਗਾੜ ਸਕਿਆ । ਕੁੰਦਨ ਨੂੰ ਸੋ ਚਰਖ ਦੂ.

ਦੇਵੈ ਕੰਦਨ ਨ ਘਟਦਾ ਹੈ, ਨ ਸੜਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਚਰਖ
ਮਗਰੋਂ ਰੰਗ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਨਿਕਲਦਾ
ਹੈ। ਸੂਬੇ ਨੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕੁਠਾਲੀ ਤਪਾਈ ਰਖੀ, ਸੰਮਤ
੧੯੬੮ ਤੋਂ ਸੰਮਤ ੧੯੭੦ ਤੀਕ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ
ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪਰਜਾ ਉੱਤੇ
ਅਜਿਹਾ ਰੋਹਬ ਜਮਾਇਆ, ਕਿ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਚੂੰ ਕਰਨ
ਦੀ ਆਸ ਤਕ ਨਾ ਰਹੀ।

ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਾ ਦੜਕਿਆ,
ਅਤੇ ਰਿਆੜਕੀ ਵਿਚ ਭੁਬਕਾਰਾ ਮਾਰਕੇ ਕਿੜੀ ਪਠਾਣ,
ਤੇ ਗਿਰਦ-ਨਵਾਹੀ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਸਠ ਪਿੰਡ ਉਗਰਾਹ ਲਏ।
ਦਿੱਲੀ ਤੀਕ ਰੋਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿਖ ਅਜੇ ਤੀਕ
ਜੀਉ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤੁਹਾਂ ਦੁਰੱਝੇ ਨਹੀਂ ਗਏ।
ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ ਹਟਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ
ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਸੂਬਾ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ, ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ
ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਇਆ ਅਤੇ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਤਲ-ਅਮ
ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈ।

ਦੋ ਸਾਲ ਰਾਮ-ਰੋਲਾ ਰਿਹਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ
ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਮਾਂ ਵੇਖ ਕੇ
ਸਾਰੀ ਰਿਆੜਕੀ ਉਗਰਾਹ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ
ਸੈਨਾਂ ਆਈ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ,
ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਘੇਰੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ
ਅੰਤ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਮਘਰ ਸੰਮਤ ੧੯੭੨ ਨੂੰ ਛੜ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀਤੀ, ਇਸ ਦਾ ਹਾਲ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ 'ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ' ਵਿਚੋਂ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਐਸੀ ਫੜ੍ਹੇ ਫੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਬੋਦੋਸ਼ੇ ਭੀ ਫੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪਣਾ ਰੋਹਬ ਜਮਾਉਣ ਲਈ ਕੈਸੇ ਕੈਸੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਦਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਰਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੁਸੀਬਤ ਵੇਖਕੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਉਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖਿੜੇ ਮੱਬੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ "ਜੀ ਆਇਆਂ" ਆਖਦੇ ਹਨ ?

'ਲਾਹੌਰੋਂ ਤੁਰਦਿਆਂ ਜ਼ਕਰੀਆਂ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸੂਝ ਫੁਰੀ, ਕਿ ਦੋ ਸੌ ਕੈਦੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੋੜਾ ਹੈ, ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਹਜ਼ਾਰ ਤਾਂ ਹੋਵੇ। ਬਸ, ਸੋਚ ਦੀ ਹੀ ਫਿਲ ਸੀ, ਰੋਜ਼ ਬੇਗੁਨਾਹ ਸਿੰਘ ਫੜ੍ਹੇ ਆਉਣ ਲਗ ਪਏ, ਅਤੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਣਤੀ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗ ਭਰਾ ਅਪੜ ਗਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਬੜੀ ਅੰਕੜ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਲੈਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਸ਼ਾ, ਮੁਖਬਰੀਆਂ ਕਰ ਕਰਕੇ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮੁਕਾਊਣਾ ਚਾਹਿਆ ਅਤੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੂਹਾਂ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲੈਣੀ ਪਈ।'

ਜਦ ਇਹ ਡੈਰਾ ਸਰਹੰਦ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ

ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫੇਰੇ ਗਏ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਬੇੜੀ, ਗਲ੍ਹੀਕ, ਹੱਥ ਹਥਕੜੀ ਤੇ ਲੱਕ ਜੰਜੀਰ ਸੀ, ਲੱਕ ਦੇ ਸੰਗਲ ਨਾਲ ਦੋ ਦੋ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਜੁੜ ਕੇ ਗਡਿਆਂ ਉਤੇ ਸੁਟੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁਟੇ ਗਏ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਗੱਚ ਕਢਿਆ ਅਤੇ ਬੱਧੇ ਹੋਏ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਹਲਾਂ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਇੱਟਾਂ ਵਟੇ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਠੰਡਾ ਕੀਤਾ ॥”

“ਸਰਹਿੰਦੋਂ ਤੁਰ ਜਦ ੨੪ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੯੭੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਾਸ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਅਗੋਂ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਸਭ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਆਵੇ। ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਜੋ ਬਰਛੀਆਂ ਉਤੇ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਅਗੇ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰਕੇ ਤੇ ਸਿਰਾਂ ਉਤੇ ਕਾਠ ਦੀ ਟੌਪੀ ਰਖ ਕੇ, ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਾਠ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਗਡਿਆਂ ਉਤੇ ਬਿਠਾਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਲਿਆਵੇ। ਲਾਹੌਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਿਓਂ ਕੋਤਵਾਲੀ ਤੀਕ ਆਦਮ ਹੀ ਆਦਮ ਖੜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜੀਬ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹਰ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ, ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਉਸ ਦੇ ਮੋਅਤਬਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਲੇ

ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਕੋਤਵਾਲੀ ਅੰਦਰ
ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ।

ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕੈਦੀਆਂ
ਵਿਚੋਂ ਸੌ ਸੌ, ਦੋ ਦੋ ਸੌ ਰੋਜ਼ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ
ਕਿਲੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਗੇ ਅਤੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ
ਚੁਰੱਸਤਿਆਂ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਨ ਅਤੇ
ਜੋਹੜਾ ਕੈਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਵੇ ਉਹ
ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ । ਪਰ ਵਾਹ ਖਾਲਸਈ ਹੋਸਲਾ ! ਕਿ
ਅਠ ਨੌਂ ਸੌ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਦਿਲ ਨਾ
ਢੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਲੋਂ ਦੂਜਾ
ਸਿੰਘ ਪਹਿਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ । ਖਾਫੀ ਖਾਂ
ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਿਸਚੇ ਦੀਆਂ
ਐਸੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਅਕਲ ਮੰਨ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਆਪਣੀ
ਅਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ
ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦਾਹੜੀ ਮੁਛ ਫੁਟਦਾ ਲੜਕਾ ਸੀ ।
ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਵਸੀਲਾ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ
ਹਮੈਤੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਜੀਰ ਸ਼ਹਦ
ਅਬਦੁਲ ਪਾਸ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਬੈਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੇਰਾ
ਪੁੱਤਰ ਇਹਨਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਕ ਵਾਰ ਸਿੰਘ
ਲੁਟ ਮਾਰ ਨੂੰ ਆਏ, ਇਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ ।
ਉਦੋਂ ਦਾ ਹੀ ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਬੇ-ਦੋਸ਼ਾ ਹੀ ਕਤਲ
ਕੀਤਾ ਚਲਿਆ ਹੈ ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਤਰਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਹਜ਼ੂਰੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਘੱਲਿਆ । ਉਹ ਤ੍ਰੀਮਤ ਖਲਾਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਐਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੁੱਜੀ ਜਦ ਕਿ ਜ਼ਲਾਦ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਖਿੱਚੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਡਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਝੂਠ ਬੋਲਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਘੋਲੀ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਝਬਦੇ ਮੇਰੇ ਸਾਬੀਆਂ ਪਾਸ ਪੁਚਾਓ ।”

“ਤੂਹਾਰੀਖ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਲੇਖਕ” ਨੇ ਇਸ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਲੇਖ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਆਹ ! ਸ਼ਾਹਮਣੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਇਕ ਛੋਕਰਾ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਮੰਗਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਲ ਘੱਲੇ ਗਏ । ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ! ਉਹ ਅਜੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਇਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜਮਦੂਤ ਅਪੜ ਪਈ । ਡੋਲਾ ਅਜੇ ਘਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਾ, ਕਿ ਇਹ ਵਿਚਾਰਾ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੋਗ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ । ਵਿਚਾਰੇ ਦਾ ਪਿਤਾ ਮਰ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ, ਅਤੇ ਜਾਂਵੀਆਂ ਯਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਹੋਸਲਾ ਨ

ਪਿਆ ਕਿ ਇਸ ਬੇ-ਦੋਸ਼ੇ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਵਿਧਵਾ ਮਾਤਾ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਨੂੰ ਹੈਂਦੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਵਗੀ, ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਅਗੇ ਜਾ ਦੁਹਾਈ ਪਾਈ। ਕਹਿਰ ਦਾ ਸਮਾਂ! ਸੱਚ ਬੋਲਿਆਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਜੇ ਕਰ ਆਖ ਦੇਵੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਬਦੇ ਬਦੀ ਫੜ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਪੁਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਭੀ ਅੰਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਾਖੀ ਘੜੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਲੁਟਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਵਾਂ ਵਿਆਹਿਆ ਪੁਤਰ ਵੀ ਲੁਟ ਵਿਚ ਹੌਲੈ ਗਏ, ਉਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਹੋਬਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਮਹਿੰਦੀ ਅਜੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਗਾਨਾ ਅਜੇ ਤੀਕ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ।

ਬੁਢੀ ਦੇ ਵਿਰਲਾਪ ਨੇ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਮੌਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਲੈ ਹੀ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਜਦ ਉਹ ਦਰੋਗੇ ਪਾਸ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੇਤਵਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਇਕ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਉਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਤਾਂ ਕਈ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਲਾਦ ਲਹੂ ਭਰੀ ਤਲਵਾਰ ਧੂਹੀ ਤਿਆਰ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਹਾਲ—ਦੁਹਾਈ

ਪਾਈ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੋਂ ਆਏ ਆਦਮੀ ਨੇ
 ਉਸ ਦੇ ਛੱਡ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ ਕਹਿ
 ਦਿਤਾ । ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਗੇ ਸਿੰਘ ਬਚੇ ਨੇ ਕਿਹਾ— ‘ਮੈਂ
 ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਇਹ ਕਿਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ
 ਵਹੁਟੀ ਕਿਥੋਂ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ
 ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਮੇਰੇ ਸਾਬੀ ਤਾਂ ਗਏ; ਪਰ ਮੇਰੇ
 ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਫਿੱਲ ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ
 ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ’ । ਹੁੱਝੀ ਬਣਟਾ ਟੋਈ,
 ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮਨੁਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਨਹੀਂ
 ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਸਚ ਤੋਂ
 ਵਾਰ ਦਿਤਾ ।

ਸਤਾਂ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਮੁਕ ਗਏ
 ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਤ
 ਅੰਗੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਜਿਸ ਦਿਨ ਆਖਰੀ ਜੱਥਾ
 ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਸ ਦਿਨ ਫਰਾਣ ਦੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ਸੀ ।
 ਬੁੱਛੇ ਬੁੱਛੇ ਆਦਮੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜੇਹੀ ਖੁੰ
 ਰੇਜ਼ੀ ਅਗੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ । ਪਰ ਜੁਲਮ ਦੀ ਅਜੇ
 ਹਦ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ
 ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਰੁਖਾਂ ਨਾਲ ਲਟਕਾਏ ਗਏ,
 ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੜਾਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰਕੇ ਕਿਤੇ ਲੱਤ, ਕਿਤੇ
 ਬਾਂਹ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਸਾਰਾ ਪੜ ਹੀ ਦਰੱਖਤ ਨਾਲ ਲਟਕਾ
 ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਕਈ ਬਾਈਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਨੇੜੇ ਤੇ
 ਬਰਛੀਆਂ ਗੱਡ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਲੋਬ ਵੀ ਸਾੜੀ ਯਾ ਫੂਕੀ
 ਨਹੀਂ ਗਈ, ਸਾਰੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚ ਯਾ
 ਇਰਦੇ ਗਿਰਦੇ ਟੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਚਾਰ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ
 ਸਿਰ ਅਤੇ ਇਤਨੀਆਂ ਹੀ ਲੱਤਾਂ ਬਾਹਾਂ ਧੜ ਰੁਖਾਂ
 ਨਾਲੁ ਲਟਕਾਏ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਗਿਰਝਾਂ ਅਤੇ
 ਕਾਵਾਂ ਦਾ ਖਾਣਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬਦਬੂ ਦਾ
 ਫੈਲਣਾ ਬੜੇ ਭੈ-ਭੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਸਨ।
 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਈ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ
 ਜੇਦ ਹੱਡੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਿੰਜਰ
 ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਤੇ ਡਿਗ ਪਏ। ਐਸਾ ਕਰਨਾ ਉਸ ਵੇਲੇ
 ਦੀ ਆਮ ਰਸਮ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ
 ਕਿ ਐਸੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵੇਖਕੇ ਲੋਕੀ ਢਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚ
 ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਸਲਾ ਨਾ ਪਵੇ।

ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਮੁਸ਼ੀਬਤ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਲੜੀ
 ਸੀ। ਬੰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਚੁਣਵੇਂ ਆਗੂ ਸਭ ਮਾਰੇ
 ਗਏ। ਹਾਕਮਾਂ ਜਾਣਿਆ ਹੁਣ ਇਹ ਲਹਿਰ ਮਰ
 ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਤਦ ਵੀ ਜੋ ਕਿਤੇ ਨਾਮ ਮਾਤ੍ਰ ਸਿਖ ਨਜ਼ਰ
 ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਦਲੇਰ-ਜੰਗ ਮਾਰੀ ਗਿਆ।
 ਦਲੇਰ-ਜੰਗ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸਿੰਘ ਵਧਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।
 ਉਸੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਸਰ ਬੁਲੰਦ ਖਾਂ ਕਾਬਲ ਦਾ ਸੂਬਾ ਹੋ ਕੇ ਦਿੱਲੀ
 ਵਲੋਂ ਆਇਆ। ਦਲੇਰ-ਜੰਗ ਨੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਭੀ ਸਹਾਇਤਾ
 ਮੰਗੀ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਰਲਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇਲਹੂ ਨਾਲ ਹਥ ਟੰਗੇ,
 ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਤਦ ਭੀ ਨਾ ਮੁਕਾ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਗੁੰਝਲ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਐਤਨਾ ਜਤਨ ਹੁੰਦਿਆ ਹੋਇਆਂ ਭੀ ਸਿੰਘ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੁਕੇ, ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਸੂਬੇ ਨੇ ਪੁਜਕੇ ਸਖਤੀ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਸਖਤੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਕੁਝ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੂਬਾ ਚੁਪ ਹੋ ਗਿਆ।

ਦਲੇਰ-ਜੰਗ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਸਖਤੀ ਕਰਨੀ ਅਚੰਭੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਇਦੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ। ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘ ਮਾਰੇ। ਸਿੰਘ ਰਾਜ-ਦੋਹੀ ਸਮੇਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ-ਦੋਹੀਆਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾਣਾ ਹੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਇਨਾਮ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਸੂਹੀਏ ਫਿਰਦੇ ਸਨ, ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜਾਂ ਚੱਕਰ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਚਰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੰਘ ਕੋੜੀ ਵੇਲ ਵਾੰਗ ਵਧਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਸਖਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਰਵਾਯੇ ਤੋਂ ਗੁੱਸੇ ਹੋਕੇ ਅਣਖ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਸਿੰਘ ਸਜਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਐਤਨਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ੧੫.

ਪਈ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ-ਦਲ ਹੁਮ-ਹੁਮਾਕੇ ਬਰਨਾਲੇ ਆ ਪੁਜਾ
 ਅਤੇ ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿਤਾ।
 ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਐਤਨਾ ਖਾਲਸਾ-ਦਲ ਖਾਨ-ਬਹਾਦਰ ਦੀ
 ਨਜ਼ਰੋਂ ਓਹਲੇ ਕੀਂਵਿੰ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ
 ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਈਏਂ ਦੇ ਜਬੇ ਨੂੰ
 ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ
 ਮੁਕਾ ਢੁਕਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ
 ਜੀ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਮੰਘਾਂ ਸਣੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ
 ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਗਏ ਟੋਏ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ
 ਖਾਨ-ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਓਦੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਜਦ ਫਿੱਲੀਓਂ
 ਮੁੜਦੇ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵਹੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੁਟ ਲਿਆ ਅਤੇ
 ਸੌ ਯਤਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਹਥ ਨਾ ਆਏ।

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਰੋਹ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ
 ਨੇ ਫੇਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਸਖਤੀ ਆਰੰਭੀ। ਇਹ ਨਾਦਰ
 ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ
 ਕਰ ਢੁਕਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰੀ
 ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਚੌਪਰੀ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ੀ ਤਾਕੀਦ ਸੀ
 ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਚੁਣਕੇ ਸਿੰਘ ਫੜੇ
 ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁਚਾਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਡੀਨਿਆਂ ਦਾ ਚੌਪਰੀ
 ਕਰਮਾ ਛੀਨਾ, ਤਲਵੰਡੀ ਦਾ ਚੌਪਰੀ ਰਾਮਾ ਰੰਧਾਵਾ,
 ਜੋਧ ਨਗਰੀ ਦਾ ਚੌਪਰੀ ਧਰਮਦਾਸ ਟੋਪੀ, ਜੰਡਿਆਲੇ
 ਦਾ ਚੌਪਰੀ ਸਰਨ ਦਾਸ ਹੰਦਾਲੀਆ, ਨੁਸ਼ੈਹਰੇ ਢਾਲੇ ਦਾ

੧੬.

ਚੌਪਰੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ, ਮੰਡਿਆਲੀ ਦਾ ਮੱਸਾ ਰੰਗੜ, ਨੁਸ਼ੈਹਰੇ ਪੰਨੂਆਂ ਤੇ ਮਜ਼ੀਠੇ ਦੇ ਚੌਪਰੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵੈਰੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਕਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਉਦਾਲੇ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਮਦਦਗਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕੁੰਡਲ ਬੁਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕੁੰਡਲ ਦੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਕੜੀ ਟੁਟੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਰਥਾਤ ਚੁਭਾਲੀਆ ਚੌਪਰੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨੀਏ ਸਨ ਤੇ ਚੁਭਾਲੀਆ ਚੌਪਰੀ ਮਿਲ-ਵਰਤਨੀਆ ਸੀ।

ਇਹੋ ਧਰਤੀ ਹਠੀ ਤੇ ਸਿਰੜੀ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਸੇ ਇਸ ਦੇ ਪਰਬੰਧ ਲਈ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਐਸਾ ਕੁੰਡਲ ਬਣਾ ਛੋਂਡਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਲੁਕ ਛਿਪ ਨਾ ਸਕਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਚੌਪਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੂਹੀਏ ਅਤੇ ਗਸ਼ਤੀ ਛੋਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਪੁਜਕੇ ਅੰਕੜ ਆ ਬਣੀ। ਲਾਚਾਰ ਹੋ, ਮਾਝਾ ਛਡ, ਮਾਲਵੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਕਈ ਰਾਜਵਾਙਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਨੌਕਰ ਹੋਏ। ਜੈ ਪੁਰ ਤੀਕ ਸਿੰਘ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੇਮਲੂਮਾ ਹੀ ਸਿੰਘ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਇਹ ਓਹ ਸਮਾ ਸੀ ਜਦ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਕੰਜਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਚ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾਂਕੋਟੀਏ ਨੇ ਜਦ ਜੈਪੁਰ ਵਿਚ ਪੰਬ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ

ਐਸੀ ਬੇਅਦਬੀ ਹੁੰਦੀ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਖਾਲਸਈ ਕਰਤਵ ਨੇ ਹੁਲਾਰਾ
ਮਾਰਿਆ। ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਆਪ ਦੇ
ਨਾਲ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋ ਵਾਲਾ ਵੀ ਤੁਰਿਆ ਅਤੇ
ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਦਾ ਸਿਰ ਵਢ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ
ਭਾਈ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕੇ ਮਸੂਲ ਲੈਣਾ
ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਿੰਘ ਮਰੇ
ਨਹੀਂ, ਸਿੰਘ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ, ਸਿੰਘ ਡਰੇ ਨਹੀਂ, ਸਿੰਘ ਜਿਉਂ
ਦੇ ਤਿਉਂ ਹਨ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਕੇਵਲ ਨਾ-ਮਿਲ-
ਵਰਤਨੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੀ ਉਲਟ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਮਿਲ-
ਵਰਤੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵੀ ਮਗਰ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ
ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਹਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਪਰ
ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਵੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੯੦੧
ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁਤਰ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼
ਸੁਬਾ ਖਾਂ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਵਜੀਰ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤਿ
ਰਾਏ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪਕ ਧਾਰੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ
ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨੀਏ ਕੀ ਤੇ
ਮਿਲਵਰਤਨੀਆ ਕੀ ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਰਬ ਹੀ ਬਾਗੀ
ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸਿੰਘ ਮਾਤਰ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।
ਭਾਈ ਸੁਬੰਧੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਬਰ, ਪਕੇ ਮਿਲਵਰਤਨੀਏ ਸਨ।
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ
ਚਰਖੜੀ ਉਤੇ ਚਾਹੜਿਆ ਗਿਆ। ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜ ਦੀ

ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ।

ਲਖਪਤਿ ਦੇ ਭਾਈ ਜਸਪਤਿ ਨੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਝੋਲ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਲੱਭਾ, ਜੋ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ । ਮਗਰ ਮਗਰ ਜਸਪਤਿ ਸੀ ਅਤੇ ਅਗੋਂ ਸ਼ੇਰਾ ਚੌਧਰੀ (ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਟ ਸ਼ੇਰਾ ਹੈ) ਆਪਣੀ ਧਾੜ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲ ਪਿਆ । ਸਿੰਘ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਭੁਖੇ ਭਾਣੇ ਗੱਖੜ ਦੇ ਪਾਸ ਬੱਦੋਕੀ-ਗੁਸਾਈਆਂ ਦੀ ਬਣੀ ਵਿਚ ਘੇਰੇ ਗਏ । ਲਾਚਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਸਪਤਿ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਿਆ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਲਖਪਤਿ ਹੋਰ ਵੀ ਤੱਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਮਰਵਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ । ਹਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਗੜ ਨਾ ਆਖੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਗੁਰ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਲੋਕੀ ਰੋੜੀ ਆਖਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿਖ ਪੰਜ ਦਾ ਆਰੰਭ ਇਕ ਖੱਤਰੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਖਤਰੀ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇਗਾ ।

ਸਿਖੀ ਲਈ ਇਹ ਬੜਾ ਨਾਜ਼ਕ ਸਮਾਂ ਸੀ । ਪਿਛਲੇ ਤੀਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ । ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨੀਏ ਹੀ ਮਾਰੀਦੇ ਸਨ, ਫੇਰ ਮਿਲਵਰਤਨੀਏ ਵੀ ਸਾਰੇ ਜਾਣ ਲਗੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸਿਖ ਵੀ ਬਾਗੀ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਲਗ ਪਏ ॥ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪੇਥੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸ

ਰੱਖਣੀ ਬਾਗੀ ਹੋਣ ਦੀ ਪਕੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸੀ। ਜਦ ਸਖਤੀ ਐਥੋਂ ਤੀਕ ਵਧ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦਾ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿ ਸਕਣਾ ਕੋਈ ਸੌਖੀ ਜੇਹੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਲਖਪਤਿ ਨੇ ਐਸਾ ਦਾ ਅਵਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮੈਂ ਮਿਟਾਵਾਂਗਾ? ਇਹ ਇਕ ਗਰੀਬ ਖੱਤਰੀ ਦਾ ਪੁਤੜ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਤੋਂ ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਉਤੇ ਨਿਸਚਾ ਕੀਤਾ ਤਦ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤਾ ਵਧਣ ਲਗੀ। ਗੁਰਦਾਰਾ ਮਾਣਕ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਇਮਾਰਤ ਇਸ ਨੇ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਤਕੜਾ ਅਹਿਲਕਾਰ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਮਨ ਵਿਚ ਸਮਝੀ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਕੁਝ ਲਾ-ਪਰਵਾਹੀ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਅਜ ਤੀਕ ਸਿਖੀ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਸਿਖੀ ਜੇਕਰ ਹੁਣ ਤੀਕ ਬਚ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਮੇਰੀ ਇਸ ਇਛਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਬਚ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਕੁਚਲੇ ਨਾ ਜਾਣ। ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਕਿ ਸਿਖ ਮੇਰੀ ਸਿਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦਸ਼ਾਂਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝਟ ਪਟ ਮੁਕਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰੇ ਲਖਪਤਿ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਇਛਾ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਕਰਤਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਗ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਂਗ ਜੀ ਲਾ ਗਏ ਸਨ। ਕਈ ਕੱਚੇ ਸ਼ੁਭ-ਚਿੰਤਕ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੌਮ ਨੂੰ ਫਲਾਣੀ ਫਲਾਣੀ ਅੰਕੜ ਤੋਂ ਅਸਾਂ ਬਚਾਇਆ

ਹੈ, ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਐਸਾ ਚਿਤਵਦੇ ਜਾਂ ਐਸਾ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਕੋਮਨੀਗਰਕ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਖਪਤਿ ਵੀ ਇਹੋ ਕੁਝ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਲਖਪਤਿ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਬੱਕਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸੀ।

ਲਖਪਤਿ ਭਾਰੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਤੀਹਾਂ ਬੱਤੀਆਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਹੇਠ ਸਨ, ਪਰ ਤਦ ਵੀ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੀਕ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਪੜ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਐਤਨੀ ਸਖਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਿੰਘ ਕੀੜੀ ਮਰ ਜਾਣ ਦੇ ਤੁਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜੋ ਸਿੰਘ ਫਿੜਿਆ ਜਾਵੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਜ਼ ਘਟ ਘਟ ਕੇ ਵੀ ਅਤੇ ਤੀਹ ਬਤੀ ਸਾਲ ਐਸੀ ਕਤਲਾਮ ਸਹਾਰ ਕੇ ਵੀ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਰਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਨਿਕਲ ਆਉਣਾ ਕੋਈ ਨਿਕੀ ਜੇਹੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸੁਖ ! ਲਖਪਤਿ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਝਲ ਵਿਚ ਵੜ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾੜ ਤੀਕ ਧਕੀ ਗਿਆ। ਸਿੰਘ ਪਹਾੜੋਂ ਹਟ ਕੇ ਫੇਰ ਪਿਛੇ ਹਟੇ ਅਤੇ ਲੜਦੇ ਭਿੜਦੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਹ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਘਲੂ-ਘਾਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਹ ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਬੋੜੀ ਰਹਿ ਗਈ।

ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਇਹ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਸਟ ਸੀ । ਸਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੌਮ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਐਸੀ ਕਰੜੀ ਸਟ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਮਰ ਹੀ ਜਾਂਦੀ । ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਡੁਲਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ । ਜੇਕਰ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਧਣ ਲਗ ਪਈ, ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਮੂਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਡੇਢ ਕੁ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਰਾਮਰੋਣੀ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਬਣਾ ਲਈ ।

ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਕੜਾਂ ਦਾ ਅਜੇ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਪਰਖ ਲਈ ਅਜੇ ਹੋਰ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ । ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਦਾ, ਜਿਸਨੇ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦੇਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਲਈ ਸੀ । ਇਸ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਰਾਮਰੋਣੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਪਰ ਫੇਰ ਨੀਤੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰ ਲਈ । ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਰਾਮਰੋਣੀ ਦੀ ਜਗੀਰ ਵਜੋਂ ਲਾ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਉਤੇ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਸੂਬੇ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਮਾਰਿਆ । ਫੇਰ ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਮੀਰ-ਮਨੂੰ ਵਲੋਂ ਹੋ ਕੇ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੌੜਾ ਮਲ ਮਾਰਿਆ

ਗਿਆ, ਜੋ ਸੂਬੇ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਸੰਗਲੀ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਗਲੀ ਟੁਟ ਗਈ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਆਪਣੀ ਗੋਂ ਵੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸੋ ਝਟ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਆਈ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਗਲ ੧੮੦੯ ਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਕਤਲਾਮ ਸੀ, ਪਰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਤਲਾਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬੜੀ ਕਰੜੀ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਆਪਣੇ ਬਚਨ ਤੋਂ ਫਿਰ ਗਈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਤਰ ਆਖਦੀ ਤੇ ਜਗੀਰਾਂ ਦੇਂਦੀ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਗੀ ਕਹਿਕੇ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਈ।

ਛੋਟੇ ਘੱਲੂ-ਘਾਰੇ ਤੀਕ ਜੋ ਦਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਥੇ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਾ ਜਾਇਆ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਜਦ ਤੀਕ ਤਨਖਾਹ ਨਾ ਬਖਸ਼ਾ ਲੈਣ ਤਦ ਤੀਕ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਪਰ ਮੀਰ-ਮੁੰਨੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਹਿਸਤੀ ਸਿੰਘ ਭੀ ਤਿਆਰ ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ‘ਦਲ’ ਨਾਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਸੂਲ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨੀਏ ਹੀ ਸਨ।

ਹੁਣ ਜਦ ਮੀਰ-ਮੁੰਨੂ ਨੇ ਕਤਲਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਹਿਸਤੀ ਖਾਲਸੇ ਉਤੇ ਵੀ ਮੁਸੀਬਤ ਆਈ। ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ-ਘਰਾਣੇ ਚੁਣ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਰਹਿੰਦੇ

ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਝਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ । ਮੀਰ-ਮੁੰਨ
 ਨੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਬੜੀ ਬੇਤਰਸੀ ਨਾਲ ਕਤਲ
 ਕਰਵਾਇਆ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੱਕੀ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਤ ਦਿਤੀ,
 ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅੰਤ
 ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਨਾ
 ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸੰਬੰਧ ਖਾਲਸਾ ਪੰਜ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ।
 ਸਿੰਘ ਫੜੇ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਮੰਤੀ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਕੇ
 ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ । ਸਿਰ ਵਢੇ ਜਾਂਦੇ ਜਾਂ ਗੁੰਡੀ ਵਿਚ ਵਲੋਟਕੇ ਤਾ
 ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਸਾਡੇ ਜਾਂਦੇ । ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ
 ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਖੂਹ ਭਰੇ ਗਏ, ਕਈ ਮੁਨਾਰੇ ਚਿਣ੍ਹ
 ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਐਤਨੀ ਸਖਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ
 ਤਿੰਨਾ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦਾ
 ਸੀਸ ਲਗੇ । ਪਰ ਸਿੰਘ ਸਿਰਜੀ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ
 ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਸ਼ਰੀਕਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ ।

ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਕੌੜੀ ਵੇਲ ਵਾਂਗ ਵਧਦੇ ਗਏ ਤਾ
 ਮਲਾਂ ਮਲਣ ਲਗ ਪਏ । ਆਉਂਦੇ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ
 ਐਤਨੇ ਤਕੜੇ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ,
 ਜਿਸਨੇ ਸੰਮਤ ੧੮੯੭ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਲਖ ਮਰਹਟਾ ਸੈਨਾ
 ਨੂੰ ਮਿਟੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦਾ ਲੱਕ ਤੋੜ ਦਿਤਾ
 ਸੀ, ਬੋੜੇ ਹੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ
 ਤਾਕਤ ਤੋੜਨ ਲਈ ਫਿਰ ੧੮੯੮ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣਾ
 ਪਿਆ । ਅਬਦਾਲੀ ਏਕ-ਏਕ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਪਿਆ, ਅਤੇ
 ਕੁਪਹਰੀਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਸਾਹਮਣੇ

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਸੀ ਤੇ ਪਿਛੇ ਜੈਨ ਖਾਂ ਹਾਕਮ ਪਰਹੰਦ. ਅਤੇ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਨਵਾਬ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ, ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਦੇਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਲੜਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਹਟਦੇ ਗਏ। ਜਦ ਦੁਪਹਿਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਤੁਰਕਾਨੀ ਸੈਨਾ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਈ, ਅਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਐਸਾ ਲੱਕ ਤੋਵ ਚਲਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਆਉਂਦੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੀਕ ਇਹ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਚੁਕ ਸਕਣਗੇ।

ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਦੀ ਭੁੱਲ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਸੋਟ ਵੱਜੀ ਸੀ (ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ) ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਡੋਲਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਸੰਝ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਜ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੋ ਖੋਟ ਸੀ ਸੋ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਤਤ ਖਾਲਸਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੌਮ ਦਾ ਮੁਸੀਬਤ ਵੇਲੇ ਐਸਾ ਸਾਹਸ ਹੋਵੇ ਉਹ ਕੌਮ ਕਦੇ ਡੇਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਕਿਸੇ ਮੈਦਾਨ ਹਾਰ ਨਹੀਂ। ਸਕਦੀ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਹ ਆਖਰੀ ਅਜ਼ਮੈਸ਼ ਸੀ। ਇਹ ਮੁਸੀਬਤ ਦੀ ਕੁਠਾਲੀ ਦਾ ਆਖਰੀ ਚਰਖ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਖਾਲਸਾ ਕੁੰਦਨ ਬਣ ਕੇ ਨਿਕਲਿਆ। ਹੁਣ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਆਸਰਾ ਸੀ ਜਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਤਲਵਾਰ।

ਅਗਲੇ ਹੀ ਸਾਲ ਕਸੂਰ ਮਾਰ ਲਈ, ਫਿਰ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਜਾ
ਮਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਖਾਲਸਾ ਅਟਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ
ਅਵਧ ਦੀ ਸਰਹੰਦ ਤੀਕ ਖਿੱਲਰ ਗਿਆ ।

ਪੁਰਾਣੇ ਸਭ ਜਬੇਦਾਰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ।
ਕੇਵਲ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਰਲੇ ਵਾਲਾ ਜੀਉਂਦਾ ਸੀ ।
ਇਸ ਨੇ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ
ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਐਕੜਾਂ ਪੰਥ ਤੇ ਆਈਆਂ ਸਨ ਉਹ
ਸਭ ਇਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਉਤੋਂ ਦੀ ਲੰਘੀਆਂ ਸਨ । ਸਰਦਾਰ
ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ
ਮਾਲਕ ਸੀ । ਇਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵੀ ਵੇਖ
ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਨਸ਼ਟ
ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਵੇਖਿਆ । ਡੇਢ ਲੱਖ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਬੇਦਾਰ ਇਸੇ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਸਰਦਾਰ
ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਚੁਭਾਲੀਆ ਸੀ । ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ
ਮਾਰੀ, ਕਾਸਰੰਜ ਤੀਕ ਸਭ ਇਲਾਕਾ ਉਗਰਾਹ ਲਿਆ,
ਚੰਦੌਸੀ ਤੀਕ ਚਲੇ ਗਏ ਪਰ ਕਿਸੇ ਹੁਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ,
ਹਰ ਕੋਈ ਟਕੇ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ । ਇਹ ਸਭ
ਕੁਝ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਲਿਆ
ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੮੩੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਆਪ ਬਿੰਝਲ
ਪੁਰੇ ਸੂਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ ।

ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਕਿ ਮੁਸੀਬਤ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਈ
ਕਰਤੋਂਵੇਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ

ਜੀਵਨ ਸਾਫ਼ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਡਰਿਆ ਨਹੀਂ, ਮੁਸੀਬਤ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਕਦੇ ਡੋਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸੀਬਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਸਚੇ ਅਸ਼ਲ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ ਝਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਜਿਤਨੀ ਵੱਡੀ ਹੋਵੇਗੀ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਵੱਡੀ ਹੋਵੇਗੀ।

—○—

ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਖਾਲਸਈ ਕਰਤੋਂਵ

ਸਿਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧਾਰਮਕ ਜੀਵਨ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜਾਂ ਵਿਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੈ। ਕੋਈ ਲਾਲਚ, ਰੋਹਬ ਜਾਂ ਡਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਟਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਜਿਤਨੇ ਦੁਖ ਸਹਾਰੇ ਜਾਣ ਉਤਨੇ ਹੀ ਧੰਨਭਾਗ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲਾਲਸਾ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਪੜਨ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਖਾਤਰ

ਦੁਖ ਸਹਾਰਨ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਸਮੀਪਤਾ ਛੇਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਐਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਜੋ ਸਿਖ ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਸੀਸ ਦੋਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਿਧੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਗ ਦਾ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ। ਲਾਲਚ ਹੈ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਮਿਲੇ। ਸਿਖ ਇਸੇ ਖਾਤਰ ਨਿਤ ਨੇਮ ਕਰਦਾ, ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਂਦਾ, ਵੰਡ ਛਕਦਾ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਜਾਣ ਕੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕੁਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਚਦਾ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਕੁਝ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਸਿਖ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪੁਜ ਪਵਾਂਗਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ—

ਲੇਖੈ ਕਤਹਿ ਨ ਛੂਟੀਐ ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਭੂਲਨਹਾਰ ॥

ਬਖਸਨਹਾਰ ਬਖਸਿ ਲੈ ਨਾਨਕ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰ ॥

ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਸਿਖ ਦਾ ਇਹ ਪਕਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਸੀਸ ਲਗ ਜਾਵੇ, ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਦੁਖ ਸਹਾਰੇ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਲੇਖੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਸਿਖ ਸਿਧਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਸਿਖ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ

ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਚਾਰੇ ਸਾਹਬਜ਼ਾਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੜੇ ਹਨ। ਮਸਨਦ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਜ਼ਾਰ੍ਹਾਂ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸੋਭਾ ਐਸੀ ਖਿੱਚ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਸਿਖ ਦਾ ਦਿਲ ਉਥੇ ਪੁਜਣ ਨੂੰ ਲੋਚਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੁਜ ਸਕਦਾ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰ ਸਕਦਾ। ਪੂਰੇ ਤੌਂ ਬਿਨਾਂ ਇਥੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੋ ਜੁਲਮ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਣੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਿਧਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਮਾਦਾ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਸਿਖ ਧਰਮ ਖਾਤਰ, ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ? ਕੇਵਲ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਐਸਾ ਕਰਨਾ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁਜਣ ਦਾ ਸੁਖਾਲਾ ਵਸੀਲਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਸੀਸ ਦੇਣ ਦਾ ਜਦ ਸਮਾਂ ਆਵੇ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਚਾਉ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਸੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਹਾਣ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰਦੇ, ਕੁਝ ਅੱਗਾ ਪਿਛਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ, ਹਰ ਇਕ ਸਿਖ ਦੀ ਇਹੋ ਚਾਹਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸੀਸ ਲਗੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ

ਦੁਨੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਦਿਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁਜਣ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰ ਵਾਰਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦੀ ਖਬਰ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਆਪ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਤੁਰ ਪਏ। ਆਪ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨੌਰਬ ਐਸੀਆਂ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਖਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਆਪ ਤੁਰ ਪਏ ਅਤੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਖਬਰ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ਸਿੰਘ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਪੂਰ੍ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਪਠਾਣ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇਵਲ ਤੀਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੈਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗਿਲਜੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ; ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਫੌਜ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਾਂਗੇ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇਕਰ

ਝੋੜਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣੀਆਂ ਜਾਂ ਫੌਜ ਰੋਕਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸੁਭਾਗ ਸਮਾਂ ਹਥ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਸਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੁਜਣਾ ਹੈ ।

ਚੇਤੇ ਰਹੇ, ਸਿਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧਾਰਮਕ ਜੀਵਨ ਹੈ । ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਸਿਖ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਾਨ, ਮਾਲ, ਇਜ਼ਤ ਅਥਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਵਾਰਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਸਿਖ ਬਾਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਲੇਖੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਹਟਵਾਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ, ਉਹ ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਸ !

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿਖੀ ਦਾ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਗ ਹਨ । ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਹੁੰਦੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ । ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮਾੜੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਢ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਮੰਡਿਆਲੀ ਦਾ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਾ । ਉਹ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਅਤੇ ਕੰਜਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁਜਰੇ ਕਰਾਉਂਦਾ । ਸਿੰਘ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਮਾਰੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਓਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਐਸੀ ਬੇਅਦਬੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਇਕ ਸਿੰਘ ਜੈ ਪੁਰ ਪੁਜਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ
ਮੀਰਾਂ ਕੋਟੀਏ ਨੂੰ ਇਹ ਦੁਖ ਭਰੀ ਵਾਰਤਾ ਜਾ ਸੁਣਾਈ ।
ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਲਜਾ
ਛਾਨਣੀ ਛਾਨਣੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ
ਪੁਛਿਆ — ‘ਕੀ ਓਥੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣਾ
ਸੀਸ ਵਾਰ ਦੇਂਦਾ ?’ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਨੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ
ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਆਪ ਵੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਹੀ ਹੋ, ਜਿਕੁਰ ਆਪ
ਜਾਨ ਬਰਾਉਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹੋ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਲੁਕੇ
ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਸੀਸ ਵਾਰੇ, ਤਾਂ ਕੌਣ ਵਾਰੇ ?

ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕਮਰ-ਕਸਾ
ਕਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਧਾਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸੀਸ ਵਾਰ
ਦੇਣਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਮਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦੇਣਾ ਹੈ । ਆਪ ਦੇ
ਨਾਲ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਕੰਬੇ ਵਾਲਾ ਭੀ ਰਲ ਪਿਆ,
ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਸੁਰਮਿਆਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਆ ਕੇ ਸ਼੍ਰੀ
ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਵਿਚੋਂ ਮਸੇ ਰੰਘੜ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਛ ਲਿਆ ।

ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਕਹਿਰ
ਦੀ ਹਵਾ ਝੁੱਲ ਰਹੀ ਸੀ; ਜਦ ਨਾਸਰ ਅਲੀ ਤੇ ਜਾਲੰਪਰ
ਦੇ ਹੋਰ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ
ਬੇਅਦਬੀ ਜਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਬੰਮੁ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਉਥੇ
ਗਉਆਂ ਦਾ ਖੂਨ ਡੇਲਿਆ । ਸਿੰਘ ਲਚਾਰ ਸਨ, ਖਿੰਡੇ
ਪੰਡੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਹਨ ।
ਓਦੋਂ ਹੀ ਮੀਰ-ਮਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਛੇਤੀ ਹੀ

ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਏਧਰ ਆ ਗਿਆ । ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਗੁਸਾ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਉਤੇ ਸੀ ਪਰ ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਕੋਈ ਸੁਖਾਲਾ ਜਿਹਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜ ਸੀ ।

ਸੋਛੀ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੋਲਾ-ਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਭੀ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਗਿਆ । ਗਿਲਜਿਆਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਿਤ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਹੋਈ । ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚੇਕਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਸੀ, ਸਿਧੇ ਜਲੰਧਰ ਅਪੜੇ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਉਹ ਬਾਬ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੁੜ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਬ ਨ ਆਈ ।

ਇਸ ਸਮੇਂ (ਸੰਮਤ ੧੯੧੪) ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਸੀ । ਇਹ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਭਾਂਜ ਦਾ ਬਦਲਾ ਤਾਂ ਨਾ ਲੈ ਸਕਿਆ ਪਰ ਆਪਣਾ ਗੁਸਾ ਮੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਤਲਾਉ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਭਰਵਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ । ਜਦ ਇਹ ਖਬਰ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਕਮਰ-ਕੱਸਾ ਕਰਕੇ ਤੁਰ ਪਏ । ਰਾਹ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਆਪ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਤਾਂ ਗਏ, ਪਰ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਚਾਉ ਵਿਚ ਐਸੇ ਤਿੱਖੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਨਾਲ ਪੰਜ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧੇ ਸਿੰਘ ਨਾ ਰਲ ਸਕੇ । ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਫੌਜ ਪਈ

ਸੀ, ਆਹਮੇ-ਸਾਹਮਣੇ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ, ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ
ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ
ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਦਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ
ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਐਤਨੀ ਕੁ ਅਣਖ ਹੈ।

ਜਦ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੀ ਖਬਰ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਲੱਗੀ
ਤਾਂ ਝਾੜ ਝਾੜ ਵਿਚੋਂ ਖਾਲਸਾ ਨਿਕਲ ਆਇਆ।
ਪਠਾਣਾਂ ਲਈ ਹੁਣ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਉਰੇ ਕੋਈ ਪਨਾਹ
ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ
ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਸਾਕਾ ਉਹਨਾਂ
ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ, ਮਰਨ ਮਾਰਨ ਨੂੰ
ਤਿਆਰ ਸਨ। ਅੰਤ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਬਬੇਰਾ
ਲੜ੍ਹੇ, ਪਰ ਭਾਂਜ ਖਾਧੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾ
ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੯੧੪
ਬਿਂਦੂ ਦੀ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਹੋਈ
ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਐਤਨਾ ਜੋਸ਼ ਕਦੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ
ਹੋਣਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ।
ਇਸ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਵਡੇ ਘੱਲੂ-ਘਾਰੇ
ਤੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ
ਬਰੂਦ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉਡਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ
ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਫੇਰ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੋਸ਼
ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਸੂਰ ਅਤੇ ਸਰ-ਹਿੰਦ ਜਹੇ ਤੁਰਕਾਨੀ

ਅੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਲਿਆ । ਖਾਲਸਈ ਖੂਨ
ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਮੈਡੀ ਛੇਤੀ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦੀ,
ਜਿੱਡੀ ਛੇਤੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦੀ ਖਬਰ,
ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਮੈਤਨਾ ਕਾਹਲਾ
ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ
ਖਾਤਰ ।

ਮਿਲਵਰਤਨ ਤੇ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ

ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧਾਰਮਕ
ਜੀਵਨ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਹੈ । ਜਦ ਧਰਮ
ਦੀ ਆਣ ਆਵੇਗੀ, ਤਾਂ ਨਰਮ ਤੋਂ ਨਰਮ ਸਿੱਖ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨੀ
ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਮਿਲਵਰਤਨ ਜਾਂ ਨਾ-ਮਿਲ-
ਵਰਤਨ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ-ਦਾਰੀ ਦੇ ਭੇਦ ਹਨ । ਜਿਥੇ ਦੁਨੀਆਂ
ਦਾਰੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਥੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਮਿਲਵਰਤਨੀਆ
ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਨ-ਮਿਲਵਰਤਨੀਆ । ਪਰ ਜਿਥੇ ਧਰਮ ਦੀ
ਆਣ ਹੈ, ਉਥੇ ਮਿਲਵਰਤਨੀਆ ਕੀ ਤੇ ਨਾ-ਮਿਲ-
ਵਰਤਨੀਆ ਕੀ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਇਕੋ ਜੇਹੇ
ਕਾਹਲੇ ਹਨ ।

ਪੱਟੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤੀਕ ਨੌ-ਲੱਖੀ ਪੱਟੀ ਆਖਦੇ
ਹਨ । ਇਥੇ ਨੌਂ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਸਾਲ ਦਾ ਮਾਮਲਾ
ਉਗਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਤਿੰਨ
ਚੌਪਰੀਆਂ ਦੇ ਅਜਾਰੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਪੰਨ੍ਹਾਂ

ਦਾ, ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਛਾਲਾ, ਅਤੇ ਚੁਭਾਲ। ਚੁਭਾਲ ਦਾ ਚੌਪਰੀ ਲੰਗਾਹ ਸੀ, ਜੋ ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਐਸੀ ਸਿੱਖੀ ਪਾਲੀ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਸਾਖ ਭਰੀ :—

‘ਪੱਟੀ ਅੰਦਰ ਚੌਪਰੀ ਛਿਲੋਂ ਲਾਲ ਲੰਗਾਹ ਸੁਹੰਦਾ।’

ਇਹ ਘਰਾਣਾ ਐਸਾ ਮਿਲਵਰਤਨੀਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਫਿੱਲੋਂ ਅਤੇ ਚੁਗੋਂਤੇ ਦੇ ਇਕ ਅਰਬ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਨਾਮ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਚੁਗੋਂਤੇ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਅੱਬੁਲ ਖੈਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਲੰਗਾਹ ਸੀ ਅਤੇ ਲੰਗਾਹ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸਕੰਦਰ ਤੇ ਇਕ ਲੜਕੀ ਉਮਰੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਕੰਦਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੁਬਾਰਕ। ਇਹ ਸਭ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਨਾਮ ਹਨ। ਲੰਗਾਹ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਦਾ ਅਜਾਰੇਦਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ੮੪ ਪਿੰਡ ਆਪਣੀ ਮਲਕੀਅਤ ਦੇ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਚੁਭਾਲ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਉਦਾਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ।

ਸੰਮਤ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰੋਂ ਆਉਂਦਾ ਜਹਾਂ-ਗੀਰ ਮਰ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਰਾਜ-ਰੋਲਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਤਾਂ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹ ਮਚੀ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਅਜੇ ਤੀਕ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੱਖਣ ਵਲੋਂ ਆ ਕੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਸਬਾਨਕ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਵੈਰ ਸੀ, ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਐਵੇਂ

ਹੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਉਤੇ ਛੋਜ ਝੋਕ ਦਿਤੀ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਲੜੇ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਤੁਰਕਾਨੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਭਜਾਇਆ ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੀਬੀ ਵੀਰੇ ਜੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਸੀ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਓਧਰੋਂ ਜੰਵ ਆ ਰਹੀ ਸੀ । ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਤੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਚੁਭਾਲ ਘਲਵਾ ਦਿਤੇ ਤੇ ਜੰਵ ਨੂੰ ਅਖਵਾ ਘਲਿਆ ਕਿ ਚੁਭਾਲ ਨੂੰ ਜਾਵੇ । ਸੁਰਜ ਠੁਬਦਿਆਂ ਜੰਗ ਤੋਂ ਵੇਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਭੀ ਚੁਭਾਲ ਆ ਗਏ । ਤੜਕੇ ੨੬ ਜੇਠ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਸ਼ਾਹੀ ਛੋਜ ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ।

ਸ਼ਾਹੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਗੀ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਚੌਪਰੀ ਲੰਗਾਹ ਭੀ ਬਾਗੀ ਸੀ । ਚੌਪਰੀ ਲੰਗਾਹ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੌ ਵਾਰ ਸੋਚ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸਿਟਾ ਕੀ ਨਿਕਲੇਗਾ । ਉਹ ਵੇਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਨ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਲ ਮੇਰੀ ਪੀੜੀਓਂ ਪੀੜੀ ਦੀ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ, ਕਿਲ੍ਹੇ, ਮਹਿਲ, ਮਾੜੀਆਂ, ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਸਾਲ ਦਾ ਅਜਾਰਾ, ਮਾਝੇ ਦੀ ਤਿਹਾਈ ਚੌਪਰ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੇ ਦਰਬਾਰੇ ਇਜ਼ਤ, ਜੋ

ਸਭੇ ਕੁਝ ਖੁਸ਼ ਜਾਓ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਬਾਲ ਬੱਚਾ ਕੋਹਲੂ ਪੀੜ੍ਹੇ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਚੌਪਰੀ ਲੰਗਾਹ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੋਓ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੋਓ ਕਿ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾਂ ਆਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਲੈ ਜਾਵੇਗੀ ।

ਚੌਪਰੀ ਲੰਗਾਹ ਮਿਲਵਰਤਨੀਆ ਸੀ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ । ਉਸਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਉਤਾਰਾ ਦੇ ਕੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੇ ਜੀ ਦਾ ਅੰਨਦ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ । ਤੁਰਕਾਨੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾ ਨੂਰਦੀ ਵਲੋਂ ਆਇਆ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸਰਾਏ ਅਮਾਨਤ ਖਾਂ ਵਲੋਂ । ਚੌਪਰੀ ਲੰਗਾਹ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰੇ ਵਾਰੀ ਭਾਂਜ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਤਕੜਾ ਹੋ ਬੈਠਾ ।

ਪਰ ਸੁਖ ਰਹੀ ਕਿ ਚੁਭਾਲ ਉਦਾਲੇ ਜੰਗਲ ਹੀ ਜੰਗਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੱਥੇ ਵਿਚ ਲੰਘਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਦੀ ਰਾਖੀ ਚੌਪਰੀ ਲੰਗਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਚੌਪਰੀ ਲੰਗਾਹ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਭੀ ਪੁਛ ਗਿਛ ਨ ਕੀਤੀ । ਪਰ ਚੌਪਰੀ ਲੰਗਾਹ ਨੇ ਇਹ ਸਿਧ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਧਰਮ ਦੀ ਆਣ ਆ ਬਣੇ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਮਿਲਵਰਤਨੀਆ ਵੀ ਧਰਮ

ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਕ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ
ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਅਤੇ
ਚੁਕਾਲ ਦਾ ਚੌਪਰੀ ਸਕੰਦਰ ਸੀ, ਜਦ ਦਾਰਾ ਸ਼ਕੋਹ
ਭਾਂਜ ਖਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆਇਆ। ਦਾਰਾ ਸ਼ਕੋਹ ਨੇ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ
ਜੀ ਆਪਣੇ 22 ਸੌ ਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਪਾਸ
ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਖ ਚੌਪਰੀ ਸਕੰਦਰ
ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਬਿਆਸਾ ਘਾਟ ਤੀਕ ਓਹ ਪਰਬੰਧ
ਰਖੇ। ਚੌਪਰੀ ਸਕੰਦਰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ
ਦੇ ਪਤਣ ਪਾਸ ਜਾ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਐਰੰਗਜ਼ੇਬੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ
ਹੋਣ ਲਗੀ।

ਦਾਰਾ ਸ਼ਕੋਹ ਕੋਈ ਸੂਰਮਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦ ਉਸ
ਨੇ ਐਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਸਤਲੁਜ ਲਾਗੇ ਆਉਣਾ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ
ਘਾਬਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹਮੈਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਹੀ
ਛੱਡ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਨਸ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ
ਲਈ ਕੌਰਤਪੁਰ ਨੂੰ ਮੁੜਨਾ ਤਾਂ ਐਖਾ ਸੀ,
ਕਿਉਂ ਜੁ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਐਰੰਗਜ਼ੇਬੀ ਫੌਜਾਂ ਪਈਆਂ
ਸਨ, ਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਢੀ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ
ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਗਲੋਹਟੀ ਪਿੰਡ ਟਿਕੇ ਰਹੇ।

ਚੌਪਰੀ ਸਕੰਦਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਭੀ
ਪਰਤਾਪਵਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ 29 ਪਿੰਡ ਹੋਰ ਖਰੀਦ ਕੇ

ਆਪਣੀ ਮਾਲਕੀ ੧੦੫ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਲਖ ਦਾ ਅਜਾਰਾ ਅਤੇ ਚੌਪਰਤ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ। ਸੁਪੁਠੀ ਸ਼ਿਧੀ ਕਲਮ ਵਗਿਆਂ ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਘਟ ਨਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਾਬ ਨਾ ਛਡਿਆ ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਐਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ, ਪਰ ਇਕ ਸਿਖ ਲਈ ਐਸੇ ਲੇਖਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਲਈ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।

ਐਰੰਗਜ਼ੇਬ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਬਿਆਸਾ ਲੰਘ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਚੁਬੂਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਆਣ ਲਗੇ। ਚੁਬੂਲ ਉਜਾੜ ਪਿਆ ਸੀ। ਐਰੰਗਜ਼ੇਬੀ ਕਹਿਰ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਚੁਬੂਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੁਖ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਐਰੰਗਜ਼ੇਬ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਉਂਦੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੌਕ ਉਹ ਰਾਜ ਦੇ ਝਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਐਸਾ ਰੁਝਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਚੁਬੂਲੀਆਂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਭੀ ਖਿਆਲ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਫ਼ਾਈ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਰਾਮਰਾਇ ਜੀ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਗਏ।

ਚੁਬੂਲੀਏ ਚੌਪਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਖੀਰ ਤੀਕ ਮਿਲਵਰਤਨੀਏ ਰਹੇ। ਪਰ ਜਦ ਕੌਮੀ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲੋਂ ਕੌਮ ਦੀ

ਵਪੀਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਰਵੰਸ ਵਾਰਨ ਤੀਕ ਗਏ । ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਡੱਡ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਆਏ, ਅਤੇ ਖਬਰਾਂ ਉਡੀਆਂ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਮੈਨਾ ਆਪ ਦੇ ਮਗਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ । ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਨੇ ਪੱਲੂ ਫੇਰਿਆ ਅਤੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਖਿਦਰਾਣੈ ਦਾ ਜੰਗ ਕੀਤਾ । ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਲੂ ਫੇਰਨਾ ਚੁਭਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਪਰ ਚੁਭਾਲੀਏ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਤਬਾਹ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਕਤੇ ਦਿਤੇ, ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਖਿਦਰਾਣੈ ਦੀ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢਵਾਈ । ਕੀ ਜੇ ਇਸ ਖਾਤਰ ਚੁਭਾਲੀਏ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਅੰਗੁਣ ਸੀ ? ਚੌਪਰੀ ਬਿਹਾਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਥੇ ਧਰਮ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਸਿਖ ਲਈ ਚੁਪ ਰਹਿਣਾ ਅੰਖੀ ਗੱਲ ਹੈ ।

ਜੋਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਪੱਕਾ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨੀਆਂ ਸੀ । ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲੋਂ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਪਾਸ ਜਾ ਰਿਹਾ । ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਸਿੰਘ ਸਨ । ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨਵਾਂ ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਰਾਮ ਰੋਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖਾਣਾ ਦਾਣਾ ਮੁਕ

ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਤਾਬਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੋਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੋਸਾ ਸਿੰਘ ਪੱਕਾ ਮਿਲਵਰਤਨੀਆ ਸੀ। ਉਹ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਦ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰਲੇ ਖਾਲਸੇ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੰਗ ਆ ਗਏ, ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਿਆ। ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਪੰਜ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਗਲ ਸੀ। ਜਦ ਇਹ ਖਬਰ ਜੋਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮਨ ਪੰਘਰ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਪੰਜ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਛੁਟੜ ਬੈਠਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਅਜਾਈਂ ਗਵਾਉਣ ਲੱਗਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਚਿਠੀ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਘਲੀ ਕਿ ਪੰਜ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦੇਵੇ, ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਆਪਨੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲਵੇ।

ਸਿੰਘ ਇਕੱਲ-ਖੇਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕਿ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਜੋਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਜੋਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲਿਆ। ਸੰਜੋਗ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਦੋਂ ਹੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਟਕੋਂ ਉਤਰ ਪੈਣ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਆ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਲਾਹੌਰ

ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ ।

ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਗੁਸੇ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਛੇਕ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਪਰ ਜਦ ਧਰਮ ਤੇ ਕੈਮ ਦੀ ਆਣ ਦਾ ਸਮਾ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੈਰ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿਤਾ, ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਸਿਖ ਕਰਤਵ ਦਾ ਮੋਟਾ ਤੇ ਅਸਲੀ ਨਮੂਨਾ ਹੈ । ਜਦ ਜਦ ਵੀ ਧਰਮ ਤੇ ਕੈਮ ਦੀ ਆਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਵੇਗਾ, ਜੋ ਵੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਮਿਟਾ ਕੇ ਤੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ । ਕੋਮੀ ਆਣ ਸਮੇਂ ਮਿਲਵਰਤਨੀਏ ਤੇ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨੀਏ ਇਕ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਸਿਖ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ ।

ਜੰਬਰਾਂ ਵਿਚ ਤੌਜੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਿਖੀ ਦੀ ਜਾਗ ਲਗੀ ਸੀ । ਉਸੇ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਚਮਕਦਾ ਹੀਰਾ, ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਸੀ । ਇਹ ਅੰਤ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲਵਰਤੀਆ

ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਜਾਰੇਦਾਰ ਹੀ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਮੁੰਹਮਦ ਅਸਲਮ ਖਾਂ ਸੀ। ਜਦ ਬੰਦਾ ਦਖਣ ਵਲੋਂ ਆਇਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਇਚ ਰਾਮ-ਰੋਲਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਅਸਲਮ ਖਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਦੇਸਤੀ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਜੁ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਹ ਸ਼ੇਰ-ਸ਼ਰਾਬਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਕੰਮ ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖਤਾਬ, ਕੁਝ ਕੁ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਸੁਲਾਹ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਤੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਇਹ ਬਰਾਬਰ ਮਿਲਵਰਤਨੀਏ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਜਾਰੇ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ, ਜਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਉਤਾਰੀ ਗਈ ਤੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਪਿਸ਼ਾਬ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਸੂਬੇ ਵਲੋਂ ਪੰਥ ਪਾਸ ਗਏ ਅਤੇ ਜੁਤੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਮਾਫ਼ੀ ਦਾ ਪਰਵਾਨਾ ਲਿਆਏ।

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਅਤੇ ਲਖਪਤ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਖ ਦੇ ਅਰਥ ਬਾਗੀ ਬਣ ਗਏ, ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਫੜ ਲਏ ਗਏ, ਐਵੇਂ ਇਕ ਝੂਠਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਕੇ

ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਬੁਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਇਹ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਫੜਨਾ ਹੁੰਦਾ ਐਸਾ ਹੀ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਕੇ ਫੜ ਲੈਂਦੇ।

ਭਾਗ ਸੁਬੰਧੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਲਵਰਤਨੀਏ ਸਨ ਪਰ ਕੱਚੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਆਖ ਦੇਣਾ ਹੀ ਕਾਢੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇਤਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਆਪ ਬੁਢੇ ਹੋ ਚੋਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਕਈ ਮਿੱਤਰ ਸਨ ਜੋ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਰਤਾ ਕੁ ਜੀਭ ਹਿਲਾਣ ਨਾਲ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਐਸਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਝ ਸੀਸ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਮਾਰ ਬੁਰੀ ਬਲਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਉਮਰ ਦਾ ਕਚਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਡੇ ਕਰਕੇ ਐਸਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਐਸੇ ਤਸੀਹਿ ਦਿਤੇ ਕਿ ਵਿਚਾਰਾ ਬਾਲਕ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿਖੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜਦ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ। ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬੜਾ ਰੰਜ ਹੋਇਆ ਸੰਜੌਗ ਨਾਲ ਪਿਤਾ ਪੁੱਤਰ ਆਹਮ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਗਏ। ਪਿਤਾ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਜਾਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ

ਹਾਂ? ਬਾਲੁਕ ਦਾ ਖਾਲਸਈ ਕਰਤੋਵੇ ਫੇਰ ਜਾਗ ਪਿਆ,
ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘ ਹੋਣ ਦਾ ਦੁਆਵਾ ਕੀਤਾ, ਚਰਖੜੀ ਚੜ੍ਹਾਇਆ
ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਅੰਬਰ।

ਵਿਚ ਫਿਰੇ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੰਬਰ।

ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੇ
ਗਏ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਸਿੰਘ ਹੋਣੋਂ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਚਰਖੜੀ
ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਜੇਕਰ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ
ਕਹਿ ਦੇਂਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਉਹ ਤੇ ਆਪ ਦਾ
ਪੱਤਰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਬੱਚ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਐਸਾ ਨਾ ਕੀਤਾ
ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਦਿੇ।

ਚੇਤੇ ਰਹੇ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਮਿਲਵਰਤਨੀਆਂ
ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨੀਆਂ, ਇਹ ਭੇਦ
ਕੇਵਲ ਇਕ ਖਾਸ ਹੱਦ ਤੀਕ ਹੈ। ਜਦ ਧਾਰਮਕ
ਤੇ ਕੌਮੀ ਆਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ
ਧਿਰਾਂ ਇਕ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ
ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਸੁਬੇਗ
ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕਾਰਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਜਈ ਨੇ

ਆਪ ਨੂੰ ਛੇਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਭੈਣ ਜੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਗਰਮੂਲੇ ਦੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੋ ਸੇਵਾ ਪੰਜ ਦੀ ਆਪ ਤੋਂ ਬਣਦੀ ਸੀ ਆਪ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਆਪ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਘੜੀ ਖੜਾ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਤਨਖਾਹ ਲਾ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਗਲ ਆਪ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਜੋ ਵੀ ਭੁਜੰਗੀ ਜਥੇ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਜਥੇ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਘੜੀ ਖੜਾ ਰਖ ਕੇ ਤੇ ਤਨਖਾਹ ਲਾ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਸੰਮਤੀ ਭੇਦ

ਸੰਮਤੀ ਭੇਦ ਜੀਓਉਂਦਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਭੇਡਾਂ ਇਕ ਭੇਡ ਦੇ ਮਗਰ ਲਗ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਮਗਰ ਤੁਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਭਾਵੇਂ ਖੂਹ ਖਾਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾ ਪੈਣ। ਪਿਛੇ ਕੌਮਾਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮਗਰ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ; ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮਗਰ ਲਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸੰਮਤੀ

ਛੇਤ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਤੇ ਇਕ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਇਕ ਹੀ ਅਰਥ ਹਨ, ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਦਾ ਉਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਸੰਮਤੀ ਜਾਂ ਸੱਰਬ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਦਾ ਨਿੱਘਰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਚੇਤੇ ਰਹੋ, ਕਿ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਸੰਮਤੀ ਭੇਦ ਹੈ ।

ਖਾਲਸਾ ਇਕ ਜੀਉਂਦੀ ਕੌਮ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਮੁਫ਼ ਤੋਂ ਸੰਮਤੀ ਭੇਦ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਜਦ ਤੀਕ ਇਹ ਕੌਮ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਮਤੀ ਭੇਦ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹੇਗਾ । ਪਰ ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੰਮਤੀ ਭੇਦ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਉਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਖਾਤਰ ਸੰਮਤੀ ਭੇਦ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਜਦ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ, ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦੇਣ ਦੀ ਸੀ ਪਰ ਬੰਦੇ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦੰਦਈ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮਗਰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੰਦਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨਾਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਬੁਰੀ ਲਗੀ, ਪਰ ਉਹ ਕਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਲਾਚਾਰ ਚੁਪ ਹੋ ਰਹੇ ।

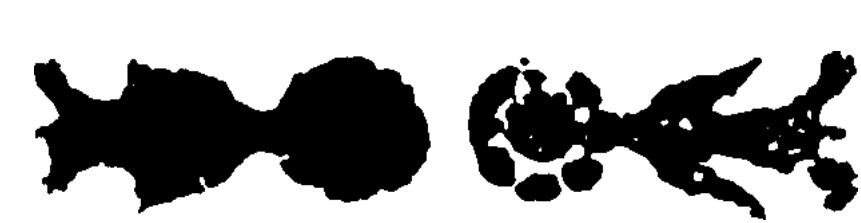
ਪੰਜਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਆ ਗਈ
ਸਰ-ਹੰਦ ਖੁਸ਼ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ
ਜਾ ਬੈਠੇ । ਭਾਵੇਂ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਨਹੀਂ
ਮੰਨਿਆਂ ਸੀ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵੇਲੇ ਦੇ
ਵੇਲੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਛਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹੋਣਾ । ਸਿੰਘ
ਅਖੀਰ ਤੀਕ ਲੜੇ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਤੀਕ ਬੰਦੇ ਦੇ
ਨਾਲ ਰਹੇ ।

ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇਹਣ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਲਗੀਪਰ ਜੀ ਨੇ ਦਖਣੋਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ਘਲਿਆ
ਸੀ । ਜਦ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬੰਦਾ
ਘੇਰਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਸਤ
ਮੁਕਣ ਲਗੀ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ
ਸੰਬੰਧੀ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਚ
ਸੰਮਤੀ ਭੇਦ ਹੋਗਿਆ । ਗਲ ਐਥੋਂ ਤੀਕ ਵਧੀ ਕਿ ਦੋਹਾਂ
ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਕਢ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ।
ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ ਅਤੇ ਵੇਲਾ ਨਜ਼ਿੱਠ ਲਿਆ ।
ਅੰਤ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਬੰਦਾ ਇਕ ਥਾਂ
ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੜ੍ਹੀ
ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ।

ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੰਨ
ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਟਪਾਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ

ਗਏ, ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਸੁਪੁਤ੍ਰ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਅਖੀਰ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਬੰਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਜਦ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਬੰਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਜਦ ਬੰਦਾ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੌ ਸੌ ਸਿੰਘ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਵੀ ਵਾਰੀ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਸੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕੇ, ਤ੍ਰੈਹਣ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਦਰਬਾਨਾਂ ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਕੇ (ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਣਤੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਕੇ) ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਸੰਮਤੀ ਭੇਦ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਈ ਕਰਤੋਵ ਦਾ ਏਹ ਇਕ ਮੇਟਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਜਾਨ ਤੀਕ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸੰਮਤੀ ਭੇਦ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਾਬ ਛੱਡ ਦਿਤਾ।

ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ

ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕਰਨਾ
ਅਤੇ ਫੇਰ ਸੋ ਮੌਕੜਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ
ਕਰ ਕੇ ਛੱਡਣਾ, ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਐਸਾ ਗੁਣ ਹੈ
ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਜੀਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ
ਸਕਦੀ।

ਸਿਖ ਕੰਮ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਕੇ ਹੈ, ਇਸ-
ਲਈ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਿਖ
ਹਬ ਪਾ ਬਹਿਣਗੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਛੱਡਣਗੇ।
ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾ ਵਲ੍ਲੋਟ
ਦੇਣੀ ਹੈ। ਮੁਗਲਾਂ ਹਥੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਕਸ਼ਟ
ਝਲ੍ਹੇ, ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾ ਵਲ੍ਲੋਟ ਹੀ ਦਿੱਤੀ।
ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸਾਂ ਸਰ-ਹਿੰਦ ਦੀ ਇੱਟ
ਇੱਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਹੈ। ੫੮ ਸਾਲ ਸਿੰਘ ਇਸੇ ਜਤਨ
ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਅੰਤ ਸਰ-ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਕੇ
ਹੀ ਹਟੇ।

ਸਰ-ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨਾ ਕੋਈ ਸੌਖੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ
ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ
ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸੀ। ਸਰ-ਹਿੰਦ ਦੀ ਸਿਰ ਪੀੜ
ਸੁਣ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਛੋਜਾਂ ਦਾ ਵਹੀਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਕੌਣ ਸੂਰਮਾ ਸੀ ਜੋ ਸਰ-ਹਿੰਦ ਵਲ ਗਹਿਰੀ ਅੱਖ ਕਰ ਕੇ
ਵੈਖ ਸਕਦਾ ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਜੋਬਨ ਉਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ
ਇਹ ਪਾਰੀ ਕਿ ਅਸਾਂ ਸਰ-ਹਿੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਇੱਟ ਅੱਡ ਕਰਨੀ
ਹੈ । ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਆਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਬੋਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ
ਹਨ । ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਲੁਕਾਉਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ,
ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਕੋਟ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਫਟਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ,
ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਰ-ਹਿੰਦ ਦਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜ ਸਕਣਾ ਹੈ, ਇਹ
ਆਪਣੀ ਹੀ ਸੁਖ ਮੰਗਣ ।

ਪੰਜ ਸਾਲ ਲੰਘ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਦਬੇ ਰਹੇ । ਬੰਦਾ
ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਉਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ,
ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਰੂਪਿਆ ਲੈ ਕੇ
ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਉਜੜਨ ਨਾ ਦਿਤਾ । ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿਲਾਂ
ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ
ਸਰ-ਹਿੰਦ ਬੰਦੇ ਪਾਸੋਂ ਖੁਸ਼ ਗਿਆ ।

ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਬੱਦਲ ਟੁਟ ਪਏ ।
ਤੀਹ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਤਲਵਾਰ ਚਮਕਦੀ
ਰਹੀ ਪਰ ਸਿੰਘ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਵਧਦੇ ਹੀ ਗਏ । ਵਧਦੇ ਗਏ
ਅਤੇ ਤਕੜੇ ਹੁੰਦੇ ਗਏ । ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਦ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ
ਸ਼ਕਤੀ ਆਈ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਥ ਸਰਹਿੰਦ ਉਤੇ
ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ।

ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੯੧੧ ਬਿ: ਦੀ ਰਲ ਹੈ ਜਦ ਕਿ

ਲਾਹੌਰ ਗਿਰਦੇ ਮੀਰ-ਮੁੰਨ੍ਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਭੀਜ ਸੀ ਕਿਏਕਾ-ਏਕ ਸਰਹੰਦ ਉਤੇ ਜਾ ਪਏ, ਅਤੇ ਅੱਖ ਦੇ ਫੌਰ ਵਿਚ ਕੋਟ ਟੱਪ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵੜ ਗਏ । ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸੁਚੇਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਸੇਧ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡੀਆ ਲਾ ਕੇ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਜਾ ਸ਼ਾਹ ਲਿਆ । ਸਰਹੰਦ ਉਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਹੱਲਾ ਸੀ ।

ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੮੯੪ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਜਦ ਮਰਹੱਟੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਆਏ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਤਾਂ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਇਹ ਕੰਮ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਲੇ ਪਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਲੈ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਧ ਦਿਤਾ ।

ਹੁਣ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਝਬਦੇ ਹੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਫਿਰ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਲ ਧੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਰਹੰਦ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੰਵੀ ਹੀ ਪਈ ਸੀ । ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਸੇਧ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਧ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ । ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੮੯੬ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਨਿਤ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਉਦਾਲੇ ਫਿਰਦਾ । ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਹਾਕਮ ਜ਼ੈਨ ਖਾਂ ਭੀ ਸਿਆਣਾ

ਸੀ, ਇਸ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੮੯੮ ਵਿਚ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਵਲੋਂ ਅੱਖ ਨ ਹੀ ਚੁਕੀ।

1763 ਸੰਮਤ ੧੮੨੦ ਦੇ ਮਾਘ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਫੇਰ ਇਕੱਠ ਕਰ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਜਾ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਜੈਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਗੁਰੂ-ਮਾਰੀ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਡੇਰਾ ਨ ਲਾਇਆ, ਸਾਰੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਡੇਰੇ ਸ਼ਹੀਰੋਂ ਬਾਹਰ ਸਨ। ਕੋਟ ਦੇ ਅੱਡੇ ਅੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਵੰਡ ਲਏ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਮਿਸਲ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਲਗੀ। ਸਾਰੇ ਕੋਟ ਦੀ ਇੱਟ ਇੱਟ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸਭ ਹਵੇਲੀਆਂ ਢਾਹ ਦਿਤੀਆਂ, ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ, ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬੰਦਾ ਵੀ ਨਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖੋਤੇ ਮੰਗਵਾਂ ਕੇ ਖੋਤਿਆਂ ਦੇ ਹਲ ਆਪ ਚਲਾਏ, ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਸਰਹੰਦ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਇੱਟਾਂ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਕਰੇ।

ਐਸਾ ਸ਼ਹਿਰ ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਖੋਲੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਇਸ

ਸ਼ਹਿਰ ਵਡਿਆ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਬੰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਜ ਤੌਕ ਸਰ-ਹਿੰਦ ਵੈਰਾਨ ਪਈ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਦਿੜ੍ਹੁਤਾ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਹੈ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਰ-ਹਿੰਦ ਦਾ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਰ-ਹਿੰਦ ਮਾਰ ਕੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਸਰ-ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਨਾ ਕਬੂਲਿਆ। ਕਬੂਲਣਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ, ਸਰ-ਹਿੰਦ ਅੰਦਰ ਰਾਤ ਕੱਟਨੀ ਭੀ ਪਾਪ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਭਾਈ ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੀ ਉਲਾਦ) ਨੂੰ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਾ ਦਿਤਾ।

*

*

*

ਲੋਕੀ ਆਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਵਰਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਰੱਲਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਐਸੀ ਦਿੜ੍ਹੁਤਾ ਫੜੀ ਕਿ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਸਰ-ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਹੀ ਛਡਿਆ।

ਜਿਸ ਕੌਮ ਵਿਚ ਐਸੀ ਦਿੜ੍ਹੁਤਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਕੌਮ ਜੋ ਵੀ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰੇਗੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰ ਲਏਗੀ। ਐਸੀ ਕੌਮ ਦੇ ਕੰਮਾ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਬਰਕਤ ਪਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

-ਇਤੀ-

B - 1534

ਸ਼ਬਦਾਰਬ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

(ਅਰਥਾਂ ਸਹਿਤ ੪ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿਚ)

ਸਮੂਹ ਸੰਗਤਾਂ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੰਨ ਹੋਣਗੀਆਂ ਕਿ
ਸ਼ਬਦਾਰਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਚੌਥੀ ਐਡੀਸ਼ਨ,
ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸ਼ ਵਿਚ
ਛਪਵਾਂ ਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਈ ਹੈ।

ਭੇਟਾ ਚਾਰੇ ਸੈਂਚੀਆਂ ੩੦) ਅਰਥਾਤ ੭॥) ਫੀ ਸੈਂਚੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤ ਮਾਰਤੰਡ

ਇਹ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਾਨੂ ਸਿੰਘ
ਨਾਭਾ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ
ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਘਾਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
ਇਹ ਅਮੌਲਕ ਸੁਗਾਤ ਹਰ ਗੁਰਮਤਿ ਖੋਜੀ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ,
ਰਾਗੀ, ਢਾਢੀ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਪਾਸ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ
ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ੯੦੦ (ਨੌ ਸੌ) ਤੋਂ
ਉਪਰ ਪੰਨੇ ਦਾ ਹੈ।

ਭੇਟਾ ਫੀ ਭਾਗ ੫) ਹੈ।

ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ
ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਜਾਣੁ ਕਰਾਓ।

ਮਿਲਣ ਦਾ ਪਤਾ—

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਡਪਿਆ ਗੁਰਮਤਿ ਲਿਟੇਚਰ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੁਟਕੇ

੧. ਸੰਥਾ ਸੈਂਚੀਆਂ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (ਦੋ ਜ਼ਿਲਦਾਂ ਵਿਚ)	੧੩-੦੦
੨. ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ	੦-੧੦
੩. ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰੇ	੦-੧੨
੪. ਰਹਰਾਸਿ ਸਾਹਿਬ	੦-੧੦
੫. ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ	੦-੧੨
੬. ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ	੦-੧੫
੭. ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ	੦-੧੯
੮. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਕੀਰਤਨੀ ਜ਼ਿਲਦ ਗੱਤਾ	੦-੩੧
੯. ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਕੀਰਤਨੀ ਜ਼ਿਲਦ ਕਪੜਾ	੦-੪੪
੧੦. ਨਿਤਨੇਮ (ਜ਼ਿਲਦ ਗੱਤਾ)	੦-੩੭
੧੧. ਨਿਤਨੇਮ (ਜ਼ਿਲਦ ਕਪੜਾ)	੦-੬੨
੧੨. ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ (ਜ਼ਿਲਦ ਗੱਤਾ)	੦-੩੧
੧੩. ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ (ਜ਼ਿਲਦ ਕਪੜਾ)	੦-੬੦
੧੪. ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ (ਲਾਈਨਵਾਰ) ਜਿ: ਕ:	੦-੬੨
੧੫. ਸੁੰਦਰ ਗੁਟਕਾ (ਕਾਲੀ ਵੇਲ) ਜਿ: ਕ:	੧-੦੦
੧੬. ਸੁੰਦਰ ਗੁਟਕਾ (ਲਾਲ ਵੇਲ) ਜਿ: ਕ:	੧-੪੪
੧੭. ਸੁੰਦਰ ਗੁਟਕਾ (ਜ਼ਿਲਦ ਸ਼ਨੀਲ)	੨-੦੦
੧੮. ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਮੋਟਾ ਟਾਈਪ (ਜ਼ਿਲਦ ਗੱਤਾ)	੧-੩੧
੧੯. ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਮੋਟਾ ਟਾਈਪ (ਜ਼ਿਲਦ ਕਪੜਾ)	੧-੬੨
੨੦. ਦਸ ਗ੍ਰੰਥੀ (ਜ਼ਿਲਦ ਗੱਤਾ)	੧-੧੨
੨੧. ਦਸ ਗ੍ਰੰਥੀ (ਜ਼ਿਲਦ ਕਪੜਾ)	੧-੫੦

੨੨. ਭਗਤ ਬਾਣੀ (ਜਿ: ਗਤਾ) ਮੌਟਾ ਟਾਈਪ	੨-੫੦
੨੩. ਭਗਤ ਬਾਣੀ (ਜ਼ਿਲਦ ਕਪੜਾ) ,,,	੨-੨੫
੨੪. ਬਾਈ ਵਾਰਾਂ (ਜ਼ਿਲਦ ਗਤਾ)	੧-੩੭
੨੫. ਬਾਈ ਵਾਰਾਂ (ਜ਼ਿਲਦ ਕਪੜਾ)	੧-੬੨
੨੬. ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ (ਜ਼ਿਲਦ ਕਪੜਾ)	੩-੦੦
੨੭. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਦੇ ਭਾਗ)	੧੨-੦੦
੨੮. ਪ੍ਰਾਤਿਨਿਧਿ ਨਾਮੇ (ਜਿ: ਗਤਾ)	੩-੦੦
੨੯. ਮੁਸਲਮ ਲੀਗੀਆਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ (ਜਿ: ਗਤਾ)	੩-੨੫
੩੦. ਗੁਰਗਾਮ ਦਰਜਨ (ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿਲਦ)	੦-੪੪
੩੧. ਅਮਰ ਖਾਲਸਾ „	੦-੨੫
੩੨. ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ „	੦-੩੧
੩੩. ਬਚਿੜ੍ਹ ਨਾਟਕ „	੦-੩੭
੩੪. ਦਲਜੀਤ ਕੋਰ (ਜਿ: ਗਤਾ)	੦-੬੨
੩੫. ਛਥਦਾਰਥ (ਚਾਰੇ ਸੈਂਚੀਆਂ) ੫੦ ਫੀ ਸੈਂਚੀ ਜ਼ਿਲਦ ਕਪੜਾ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਸੈਂਟ	੩੦-੦੦
੩੬. ਧਰਮ ਪੇਥੀ ਨੰ: ੧ ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ	੦-੧੫
੩੭. „ ਨੰ: ੨ ਦੂਜੀ „	੦-੨੦
੩੮. „ ਨੰ: ੩ ਤੀਜੀ „	੦-੨੫
੩੯. „ ਨੰ: ੪ ਚੌਥੀ „	੦-੩੦
੪੦. „ ਨੰ: ੫ ਪੰਜਵੀਂ „	੦-੩੫
੪੧. „ ਨੰ: ੬ ਛੇਵੀਂ „ (੧੨੬ ਸਾਲ)	੦-੬੫
੪੨. „ ਨੰ: ੭ ਤੇ ੮ (ਸਤਵੀਂ ਅਠਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ	੦-੫੫
੪੩. „ ਨੰ: ੯-੧੦ (ਨੇਵੀਂ ਦਸਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ)	੦-੬੨
੪੪. ਨਿਤਨੈਮ ਸਟੋਰ ਜ਼ਿਲਦ ਕਪੜਾ	੧-੨੫
੪੫. ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ)	੨-੦੦
੪੬. „ „ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ)	੨-੦੦
੪੭. ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ	੫-੦੦